Апостолічний старчик

Мандрівний старчик Григорій Савич Сковорода (1722-1794) завжди приваблював уяву наших земляків: як взірець чеснот, духовна зірка, що світить білим огнем праведности.

*

Щоб відчути духовну "кров" філософії Григорія Сковороди, треба оглянутись від нього на сто років назад: до козаччини в її орденський, в її високий лицарський час.

Так само: щоб збагнути світоглядові вершини козаччини, треба від неї перенестись думкою на століття наперед: до Григорія Сковороди. Бо могутній патос Божих правд, що наповнює писання Сковороди, був попереду найдужчою рушійною силою в духовних сферах козаччини, чия вечірня доба стала сучасністю Сковороди.

Згадаймо: Запорозьку Січ руйнував царський уряд в 1709 році, за тринадцять літ до народження Сковороди: а дозволену пізніш Нову Січ, розгромлено, за наказом Катерини II, 1775 року, коли старчик, при дозрілій системі своїх поглядів та великому багатстві духовного досвіду, ходив, навчаючи, по Україні.

За мандрівного життя Сковороди, — далеко в холодах півночі билося і нв хотіло перестати полум'яною кров'ю, як втілення неподоланности козацької волі, титанічне серце останнього кошового отамана Січі Запорозької, Петра Калнишевського: соловецького в'язня, підземно-підсвітно мученого в тьмі. Він, серед жахливої наруги і льохової тортури, в морозній ямі, продовжив до сто тринадцятого року вік свій, переживши, молодшу на тридцять дев'ять років, свою короновану мучительку Катерину II — на семиріччя (літа життя його були від 1690 до 1803).

Хоч офіційно кріпацьке рабство з руки Катерини II пішло через Україну в 1783 році, проте воля козацька не давалася легко, щоб її, сковану царськими ланцюгами, відразу поклали в труну, припечатану двоголовим орлом імперії.

Сучасник і однодумець Сковороди — в народних правдах і правах, легендарний, прославлений піснями герой, що змалку проживав на Січі і потім здобув духовну освіту, — лицар, учасник війни проти турків, Семен Гаркуша, дванадцять років, від 1772 до 1784, керував сполохами народної війни по Україні, діючи тільки як звершувач розсуду: карав за кривди над людьми, а награбоване панами вертав трудівникам.

Хоч притихали громи та блискавиці козацьких війн за справедливість і вольність, проте відсвітами їх і лунами, як також живлющим подихом свободолюбного настрою іще сповнювалося тодішнє життя.

А головне: освячений духовний меч козаччини не був зруйнований і він дістався в надійні руки найкращого тоді воїна в світлі заповіді Христової: в руки худого, обпаленого сонцем, старчика перехожого, що був насправді велетнем духу, походячи і сам з козачої хати.

Подвиг вимагав повного самозречення, і тому мислитель звільнив себе від всіх прив'язів, якими суєта світу зневолювала серця.

В своїй торбині носив тільки "білу" сорочку — надівати в неділю чи лразник; сопілку: грати мелодії, що сам компонував, поряд віршів для збірки "Сад Божественних 100 пісень", та Біблію гебрейською мовою, — це було все його майно.

Навчав на пасіках, в дібровах, в дворах вечірніми годинами — при гуртових бесідах, або в приватних домах та зібраннях освічених людей.

Чверть століття, з 1769 року і до дня смерти ходив по Україні, стукаючи в двері, в вікна, а краще сказати — в серця людські, і кличучи пробудитись. Бо вже на той час, за одно століття свого господарювання в Україні, царський уряд встиг обернути низовий народ із поспільно письменного, як за часів Хмельницького, в темну масу, що її зрадили вищі шари нашого суспільства, перекинувшись на імперську службу і несвою мову.

Покинутий і придавлений серед темряви, народ був — ніби в домовині. Але, як запевнив Сковорода, то не була смерть: був сон, і з нього можна людей вирвати. Старчик ходив як пробудитель і досягнув свого, здавалось, неможливого. Послідовники зібрали сотні тисяч рублів і тим коштом вибудувано новозаснований, в 1805 році, перший на Україні, університет в Харкові: звідти розгорілися початкові огні новітньої освічености і згодом пройняли вітчизну від краю до краю.

*

Щодо цариці Катерини II, то мабуть декотрі її заходи, з участю запорожців, були карним допустом — за гріхи.

Кримсько-татарське ханство, що так довго заливало сльозами і кров'ю всю Україну, хапаючи в рабство, було приборкане, і Катерина, тріюмфально підгорнула під ручку — його столицю Бахчісарай.

Султанщина, проковтнувши Візантію, мріяла про подібну долю для слов'янства і всієї Европи; але змушена була відтягати руки з України.

Королівство Польщі, після довгочасного і безжалісного роздирання України — діждалося, що Катерина тричі доклала своїх пальців до його поділу.

Наша власна, найгірша! — гідра домашніх міжусобиць, що зруйнувала стару державність, а потім і козацько-гетьманську: теж,

зрештою, дістала віддаток. її служники, підведені на спокусу, побігли за нею: вдягнися в цяцьковані мундири "отечества чужого" і очима "їли начальство" — в імперських закладах. їхня усобиця, вже позбавлена можливости руйнувати, виявлялася на службі: один одному "підставляли ножку".

Коли ж наїжджали додому, то "приструнювали" свого брата-кріпака і глумилися над Сковородою, складаючи анекдоти.

Дехто з вищого духовенства Росії, побачивши силу старчика, пропонував приєднатися — з перспективою: ввійти до проводу ієрархії. Він мав непобориму нехіть до вузької клерикальщини і відмовився.

Через інтриґи і пусті оскарги він, "ходячий університет", на старості позбувався можливостей, як викладач: міг навчати тільки в приватних домах та в мандрах серед народу. І жоден твір його не був надрукований за його життя: всі передавалися в рукописних копіях.

*

Побував старчик в західніх країнах, де вже прокочувались хвилі атеїстичного просвічення, зготовляючи ґрунт для новочасних переворотів.

Діяльність Сковороди об'явилася "бранню" духовною проти небоворожости з того просвічення, як одночасно проти клерикальщини.

Один напрямок, в його ідеальному обрисі! — припав до серця: високий євангелізм, не зв'язаний з сектантством і жодною деклярованою течією на Заході.

Вибрано собі євангелізм — при заповіті з слів Христа: досліджуйте Писання; шукайте Царства Божого і його істини. Старчиків євангелізм був найглибиннішою і найчистішою послідовністю від апостола Павла.

Постала незгода між Сковородою і "світом" його часів: той переслідував і тенетами гріховними "ловив" старчика, але обплутати не зміг. Мстив йому обмовами, відгуки яких дехто з язиковредних "оглаголателів", як називав Сковорода, — підхоплює і тепер.

Бо насмілився старчик привселюдно проголосити в зовсім чистому світлі Господню правду, і жити по ній; різко відсторонитися від протибожної скривленості в суєтному світі і в справах князів — мирських і духовних.

Від старчика перейшли впливи "неформального" вчення в нову українську літературу: через Івана Котляревського, її родоначальника, і через Тараса Шевченка, хто був в головному сковородіянець. Славив образ Христа — як образ Бога живого: в поемах "Неофіти" і "Марія", і в більшій частині "Кобзаря". Як і старчик, Шевченко, хоч одного разу назвав обряд "японською церемонією", не був єретиком. Він із заслання писав про свою невисловиму духовну радість від таїнства Причастя, і відзначив, що почуває себе істинним християнином. Поетом слави Христа-Спасителя в нас був найбільшим за всі віки.

В цьому — відміна Шевченка від другого великого, приклонника старчикового, романіста Льва Толстого (таїнство Причастя заперечував).

Сковорода в нас належить до вибраних подвижників: через їх труди в новий час, після покликання старих печерських праведників, серед людности діє Даритель життєтворчого світла.

З вибраних назвім Паїсія Величковського (прообраз і основник "старчества", що — в Достоєвського); тут і Григорій Сковорода. Йому призначено: навчати в чистому сонці євангельських заповідей — в час, коли люди, навіть в одежах священно служителів, часто відхилялись від їх світла і підміняли зовнішньою ортодоксією.

Великі плоди виростив Сковорода в громадському житті і поезії, але найбільший подвиг його в сфері віри.

Відрізнено від інших мислителів, він жив цілковито по-апостольськи, не маючи анічого і посвятивши кожен день свій — славі Христовій, чого навіть не всі єпископи тоді досягали.

В нього було постійне прагнення до найвищого в християнстві: що апостол Павло означив, як удосконалення "духовного чоловіка", через братерський мир з людьми, через праведність і радості в Святому Духові, аж поки в душі виобразиться фаворським світлом божественним сам Господь і Спаситель.

Сковорода славив Христа воскреслого і всемилостивого: Владику Пасхи, хто творить кожночасно "нове небо і нову землю", свою Церкву, як Новий Єрусалим з громадою ангелолюдською, і для неї збирає людей, народжених вдруге — через полум'я Святого Духа. Якраз там: в деміургічній, всетворчій сфері божественности перебуває Христос, і шукати його треба там, а не на пісках і каменях палестинських, себто також і не в формапьно-обрядових сторонах конфесії (коли в них немає відсвіту нашої справжньої віри).

Проповідь Сковороди була найбільш благовісницька: з незміренною радістю від певного знання, даного вірою — що Христос навіки переміг смерть, як погибель душі людської, і для вірних обернув смерть у "двері" переходу душі до небесного царства, для життя безконечного.

Христос для старчика — Христос того світанку, копи мироносиці прийшли до гробниці, а янгол, подібний виглядом на блискавку, сказав їм, що немає його серед мертвих, — воскрес! ВИЙШОВ З гробу.

Христос сказав: "Радуйтеся" — бо переміг всіх трьох найстрашніших ворогів людської душі: гріх, смерть, пекло; і тому з'являється в безмежно радісному, символічному сіянні пасхального досвіту.

Старчик раз говорив про заняття людські; перечислював їх, і потім спитав про себе — в третій особі, мовляв, а що робить Сковорода? — і відповів: радується в Христі Господі своєму.

Образ Ісуса для нього — образ Вседержителя в сповненні всіх пророцтв: близько до другого пришестя.

*

Віра була старчикові дорогою щоденного життя: справдити євангельські істини. З горючим гнівом говорив він про скривлення християнства в тогочасній клерикальщині; бо часто священнослужителі і паства теж, побувши годину-другу на богослужбі, виходили з неї такими самими злобивцями, рабами свого "суєвірства" і забобонів, властиво

— поганами, зверху прибраними в обрядовість.

Землевласник видушував з брата-християнина, наймита, останній піт, а з кріпака — і останню кров, щоб, обернувши в гроші, проциндрити на гульбища розпусні по закордонах; крамар видурював останні гроші в бідаків, аби наскладати собі побільше в скарбону; селянин готовий був убити родича

— за смужку землі в один крок, непевно промічену на межі. Всі разом зганяли з світу безталанну покритку і її дитя, хоч творили потай в сто разів більше гріха, ніж вона. Згадаймо, як всією силою душевною став потім на захист її, зведеної, Шевченко в "Кобзарі".

Було дуже багато гарного в селах і містах, а не менше — найстрахітливішого поганства лицемірів, і Сковорода називав його "болотяними калюжами", "мертвими озерами", "гнилими ... ницостями", "курганами буйного безбожництва", "підлими болотами рабострастного суєвірства".

На погляд Сковороди, "нема нічого шкідливішого, як те, що споруджене для головного добра, а зробилось розгнилим".

Гидота з'являється там, де, погасивши найдорогоцінніше для очей Божих: істину, милость і любов до ближніх, замінили братоненавистю — під релігійним покровом. Ось — мова Сковороди про подібні речі: "Нема жовчнішого і жестоковийнішого (нерозумно впертішого; В. Б.) суєвірства, і нема зухвалішого, як навіженість, розпалена сліпим, але ревним жаром глупого повір'я — тоді, коли ця єхидна, воліючи безглузді і нестатні побрехеньки ставити вище, ніж милость і любов, і онімівши почуттям чоловіколюбности, гонить свого брата, дишучи убивством, і цим гадає принести службу Богові".

Сковорода завжди в душі носив, ніби криваву рану, слід священного жаху від найбільшої трагедії, що сталась на Ґолґоті: люди сподівалися приходу Бога з небес — до них, і довго благали про це; аж зрештою, пришестя було їм провіщене через пророків дуже ясними і вражаючими ознаками за сотні років наперед. Копи прихід здійснився, коли з'явився невидимий Бог в образі свого Сина, богочоловіка, то люди вбили його.

Вбили свого Творця, істинного Бога — найжорстокішою смертю з усіх можливих: як звіра, замордували в несвітських муках, а перед тим наглумились найбільш по-дикунськи: били в кпинах і обпльовували. І смерть вчинили йому між розбійниками-душогубами: на вияв своєї крайньої зневаги.

Найстрашніше — що цього домоглися якраз найвищі свящвнноспужитепі, висвячені і поставлені в храмі Божому для молитви, жертвоприношення і всіх святкових обрядів.

В мить смерти Христа на Ґолґоті, враз в храмі невидима рука янгола розірвала тяжку, перетканy золотими нитями, завісу згори донизу: на знак найбільшого осуду.

От, після віків і віків християнського розвитку, повторилася знов трагедія, — в іншому вигляді. Верхівка священства в російсько-імперській ієрархії, та не тільки в ній (досить прочитати поему Данте), вчинила ніби боговбивство: згасила перед людьми істинний божественний образ Христа, і підмінила його іконним образом, яким освячувала все найлютіше пекельне зло.

Згадаймо, як потім Шевченко змалював.

"Храми, каплиці, і ікони,

і ставники, і мірри дим,

і перед образом Твоїм

неутомленнії поклони

за кражу, за війну, за кров,

щоб братню кров, пролити, просять,

а потім в дар Тобі приносять

з пожару вкрадений покров!!". Боговбивчих спричинників гоніння: священнослужителів храму, книжників, законників, фарисеїв, — названо в Євангелії, з слів Ісуса Христа, в прямій мові до них, синами диявола, а диявола — їх батьком. Така була служба їх рук і думок.

Часто подібна була служба також і священнослужителів царсько-королівської ери, коли вбивали правдивий образ Христа і гасили Його заповідь любови і всепрощення, а натомість сіяли смертельну ворожнечу і заводили масове братовбивство в війнах між християнськими народами, освячуючи обрядністю діло сатани.

Проти спотворення була "брань" незамирима в Сковороди: протягом життя і до кінця днів.

Як вихованець Києво-Могилянської Академії, успадкував дух добротопюбства: від печерських подвижників і пізніших старців.

Феодосій Печерський вчив, що в біді навіть і тому чоловікові, хто тяжко заблуджується в вірі, — поможи! врятуй його!

Не міг старчик примиритися з декотрими заведеннями в офіційному християнстві: ні в західньому, ні в російському і поготів, цілковито підкореному світській деспотії. Зовсім недавно, перед часами Сковороди, ламали кості, вирізували язики і доводили переслідуванням до самоспалення — з жінками і дітьми.

Боротьбу старчика продовжив його учень, сковоро-діянець Шевченко, хоч, до речі, не міг прийняти мовного стилю старчика.

Прагнення в обох було однакове: відновити істинний образ Спасителя, як сонця воскресної і животворчої любови до всіх! навіть до ворогів — ненавидячи їх діла, їх гріхи, їх злочини, а не їх душі: їх душі люблячи: в них — безсмертна частка дихання Божого, занапащена, але жива.

Старчик дуже пильнував, щоб світ, який завжди ловив його своєю грішною морокою, злобою, суєтами і суєвірством, — не міг спіймати.

До чого здебільшого зводяться гуртові розмови? — до осуджування ближніх, до смакування чужих гріхів, при закритті набагато гіршого в собі.

Старчик вчив вириватися від цього — "виспрь"! в добрий круг духовности з цінностями, без числа приготованими в Писаннях. Там — життя "по духу".

Без брудного суєвірства по мертвотних стихіях, та без скривлення, можем відкрити справжні значення Біблії.

Для старчика Біблія, цілий космос — крім двох інших: самої вселенної і, в ній, світу людської особистости. Правдиве, "по духу" — розуміння Біблії відкриває пряму дорогу до самого престолу Істини.

Говориться в трактаті "Ікона алківіядська": "благочестиве серце", обминаючи безбожність і суєвірство, "не відхиляючись ні вправо, ні вліво, прямо тече на гору Божу", в

Божий дім. Туди спрямовується думка, як "око голубиці", підносячись над "потопні води".

Також і в трактаті "Жінка Лотова" вказується, що в Біблії дано "стежки" — вони ведуть на гору вічности, на "Сіон небесний".

А ще далі, в трактаті "Потоп змііїн", Сковорода називає Біблію світом "символічним" — бо там, як сам говорить, "зібрані фігури небесних, земних та преісподніх істот ("тварів"), аби вони були монументами, які ведуть думку нашу — в поняття вічної природи, що втаєно її в природі тлінній: так, як рисунок у барвах своїх".

В "Іконі алківіядській" Сковорода теж вживає картинного означення:

"Як сонячний блиск на поверхні вод ... і як різнокольорові квіти, висипані по шовковому полю в хитротканих камках, — так по лицю сплетеної в Біблії множини істот: незчисленних, як манна і сніг, — в свій час з'являє для вічности своє прекрасне око Істина".

Сковорода заповів: рушаймо розумовими "стежками" — через Біблію, пізнаючи світи видимі і невидимі; читаймо її в своїх родинах.

При почині "дружньої розмови про душевний мир", названої "Кільце" (а ця назва означає вічність), Сковорода раДив: "читати слово Боже із смаком і приміченням, щоб справдилося на вас: "Блаженні ті, що слухають слово Боже і схороняють".

Він тут повчає: "Сама Біблія створена Богом із священно-таємничих образів. Небо, місяць, сонце, зірки, вечір, ранок, хмара, веселка, рай, птиці, звірі, чоловік та інше. Все це — образи височини, небесної премудрости".

Називає Біблію "великим світилом". Своїм знаменням вона, як веселка, що з'явилася Ноєві після потопу, провадить ковчег світу — до спасіння, в вічні часи, в літо Господнє.

Старчик нагадує: початок всього і кінець всього в Богові; Він вічність; постійно нагадує старчик: "Бог єсть любов".

Ідеальний євангелик бачив очима свого серця інший образ Бога, ніж діячі тогочасного євангелізму на Заході. Для них існував образ Бога — ніби будівника і розпорядника світів: образ, можна сказати, набагато раціоналістичний. Старчик бачив небо Вседержителя — небо триіпостасного Бога, як відкривається біблійним пророкам та апостолові Івану, тайновидцеві, для його "Апокаліпсиса": в духовних грозах, бурях, пламенях. Від престолу Божого виходять блискавки, громи, голоси — в повеління всьому, що існує, в далеких світах чи близьких. Все небо сповнене таємниць незбагненних і судних всевизначальних подій: від них віє надсвітньою огненністю, що викликає в душі трепет. Боже небо для Сковороди — містичне небо; але вся містичність його для духовних очей старчика пройнята святим сіянням: від слави Божої, від істини, від мудрости.

Це — небо святині, що "утаєна"; що "дужче від сонця сіяє"; бо там — "незаходиме, "невечірнє" світило.

Про нього старчик каже: "В надзвичайному слові Божому надзвичайним почуттям надзвичайного в нас єства — відчуваєм надзвичайне: ніби зглядаючи на веселку, тієї ж хвилини за спиною бачить пам'ять наша сонце, утворюване, як в дзеркалі, в найчистіших водах небесних, і коли очі бачать сонячну тінь, тоді ж і серце, пан очей, бачить саме світило світу вселенське".

"Христе Ісусе. Ти і плоть і дух. Ти і веселка і сонце наше. Веселка: як сонцем утворюваний не речовинний образ, іпостасі Отця Твого. Сонце ж: як промені і сіяння слави його".

Весь всесвіт, весь "макрокосмос", або "світ обительний" означено в старчика як "прекрасний храм премудрости Бога". Там — безконечна многість явищ, а всі їх начала і кінці до Творця сходяться.

Людина в цьому храмі має певну надію на вічне бачення Бога — тоді, коли звільниться від влади земних "стихій", переборе її, як потоп зміїний, і також тоді, коли на арені серця свого, ніби на "безодні необмеженій", — переборе ангельським своїм началом своє начало збісоване. Бо "ці два царства", як мовить старчик, "в кожній людині діють вічну боротьбу", складаючи зміст життя в її "мікрокосмосі".

Перемогти чорне царство білим не спроможеться людина в собі ніколи — сама! Але тільки при зброї, взятій від Господа. Тому старчик у постійній пам'яті, ніби дзеркалі, — дуже пильно забезпечується світлом від Христової веселки і сонця: при них звершує переможну брань, як духовний чоловік. Означує сам прикмети такого чоловіка: швидкість оленя; огненність блискавки; міцність адаманту. Тут старчик — найбільш послідовник апостола Павла, що казав: в Христі все можу.

Дякував старчик безнастанно за джерело своєї духовної сили, і ось один з висловів:

"Завжди благословляючи Господа, співаєм воскресіння його".

Переказують: як знак особливої милости звиш, йому відкрита була година смерти — і він приготувався належно.

В його творі "Брань архистратига Михаїла з сатаною" знаходим рядки, що свідчать про самого автора:

"Цей мандрівник бродить ногами по землі, серце ж його ... на небесах...".